

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.2./BOIW2548>
UDC: 343.1 (045)(575.1)

JINOYAT PROTSESSI ISHTIROKCHILARINING XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING IJTIMOY ZARURATI

Umarxonov Azizxon Sharipxonovich,
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti mustaqil izlanuvchisi,
dotsent, yuridik fanlar nomzodi
ORCID: 0009-0000-8656-9182
e-mail: umarazizhon1@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat protsessi ishtirokchilari hisoblangan jabrlanuvchi, guvohlar, ekspert, tarjimon va boshqalarning xavfsizligini ta'minlash zarurati va bugungi kunda yuzaga kelayotgan muammolar o'rganilgan hamda chuqur tahlil qilingan. Jinoyat protsessida shaxsiy xavfsizlik muammosini ilmiy (doktrinal) asoslash va ilmiy tadqiqotning miqdoriy qismini yetarli darajada to'plash zarurligini hisobga olib qabul qilingan huquqiy hujjatlar bilan bir qatorda, jinoiy odil sudlovga hissa qo'shayotgan shaxs, shuningdek, zamonaviy jinoiy sudlovning boshqa ishtirokchilari uchun jinoiy-protsessual xavfsizlik choralari tergov va sud amaliyotida samarali qo'llash muammosi haqida bir qancha fikr-mulohazalar bildirilgan. Bundan tashqari, muallif protsess ishtirokchilarining jinoyat-protsessual xavfsizligini ko'p tomonlama, ziddiyatli, tarmoqlararo va fanlararo xususiyatga ega bo'lgan huquqiy hodisa sifatida ko'radi. Shuningdek, tergov va protsessual harakatlarni amalga oshirish, jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlangan tamoyillar, huquqiy himoya vositalarini ishlab chiqish va huquqni qo'llash bosqichida jarayonning maqsadiga erishish uchun qoidalarini qo'llashga qaratilgan tashqi va ichki noqonuniy ta'sirlardan himoya qilishning huquqiy, tashkiliy va boshqa vositalari tizimining mavjudligi va ulardan foydalanishni o'z ichiga olishi haqida xulosa qiladi.

Kalit so'zlar: guvoh, jabrlanuvchi, davlat himoyasi, xavfsizlikni ta'minlash, jinoyat protsessi ishtirokchilari.

СОЦИАЛЬНАЯ ПОТРЕБНОСТЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Умархонов Азизхон Шарипхонович,
кандидат юридических наук, доцент,
самостоятельный соискатель
Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье исследуются и глубоко анализируются необходимость обеспечения безопасности потерпевших, свидетелей, экспертов, переводчиков и др., являющихся участниками уголовного процесса, и проблемы, возникающие на сегодняшний день. Научно (доктринально) обоснована проблема обеспечения личной безопасности участников уголовного процесса, с учетом достаточного количества изученных нормативно-правовых документов,

научных исследований и ряда высказанных мнений по проблеме эффективного применения мер уголовно-процессуальной безопасности в следственной и судебной практике как для лица, содействующего уголовному правосудию, так и для других участников современного уголовного процесса. Кроме того, автор рассматривает безопасность участников уголовно-процессуального процесса как многогранное, противоречивое, междисциплинарное и межнаучное правовое явление. Также сделаны выводы и предложения по разработке норм, направленных на развитие средств правовой защиты, включающие систему правовых, организационных и иных средств защиты от внешних и внутренних противоправных воздействий при осуществлении следственных и процессуальных действий, применения принципов, установленных в Уголовно-процессуальном кодексе.

Ключевые слова: свидетель, потерпевший, государственная защита, безопасность, участники уголовного процесса.

THE SOCIAL NEED TO ENSURE THE SAFETY OF PARTICIPANTS IN THE CRIMINAL PROCESS

Azizkhon Umarkhonov Sharipxonovich,

Independent Researcher, University of Public Safety of the
Republic of Uzbekistan,

Doctor of Philosophy (PhD) in Law, Associate Professor

Abstract. This article examines and thoroughly analyzes the need to ensure the safety of the victim, witnesses, expert, interpreter and other persons who are considered participants in the criminal process, as well as the current problems that arise. Taking into account the need for scientific (doctrinal) substantiation of the problem of personal security in criminal proceedings and the need for an adequate collection of the quantitative part of scientific research, in addition to the accepted legal documents, the person assisting the criminal process, as well as other participants in modern criminal justice, a number of opinions and comments were made on the problem of effective application of procedural security measures in investigative and judicial practice. In addition, the author considers the criminal procedural security of the participants in the process as a legal phenomenon that has a multilateral, contradictory, intersectoral and interdisciplinary character. It also concludes that the implementation of investigative and procedural actions, the principles enshrined in the Code of Criminal Procedure, the development of legal remedies and the use of a system of legal, organizational and other means of protection against external and internal illegal influences are aimed at applying the rules to achieve the goal of the process at the stage of law enforcement.

Keywords: witness, victim, state protection, security, participants in criminal proceedings.

Kirish

Jinoyat protsessi samaradorligi ish holatlarining to'liq va har tomonlama tekshirilishi, dalillarni to'g'ri baholash va muayyan ish yuritish bo'yicha qaror qabul qilish imkonini beruvchi fakt va ma'lumotlarning aniqlanishiga bog'liq. Bunday fakt va ma'lumotlarning eng muhim va "ishonchli" manbai har doim guvohlar, jabrlanuvchilar, jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari ko'rsatmalari va guvohliklari hisoblanadi.

Bugungi zamonaviy jinoyat protsessida davlat himoyasi va shaxs xavfsizligini ta'minlash choralari amalga oshirish jarayonlari birlashtirilishi lozim. Ularni huquqni muhofaza qilish va sud organlari faoliyatining yagona turi sifatida ko'rib, jinoyatchilikka qarshi kurashda shaxs huquqlari va qonuniy manfaatlarini, shuningdek, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish maqsadi yuzasidan muvozanat o'rnatish zarur. Shu bilan birga, jinoyat protsessida

himoya qilinadigan shaxslarning huquqlarini amalga oshirishning jinoyat-protsessual va boshqa kafolatlarga katta ahamiyat berilishi kerak.

Davlat faoliyatining ushbu turiga ko'maklashuvchi shaxsning jinoyat protsessida ishtirok etishi uchun xavfsiz sharoitlarni ta'minlash jarayonining asosiy maqsadi, eng avvalo, uning qonuniy manfaatlarini himoya qilishdir. Bunda ham shaxsiy, ham jamoat, ham davlat manfaatlarini himoya qilishning oqilona muvozanatini o'rnatish muhim vazifa hisoblanadi.

Jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan davlat himoyasi va xavfsizligini ta'minlash jarayoni hozirgi vaqtda o'zining jinoiy-protsessual faoliyati doirasidan ancha chiqib ketgan va faqat jinoyat-protsessual sohada faoliyat ko'rsata olmaydi. Uy-joy, oilaviy, fuqarolik, mehnat va huquqshunoslikning boshqa sohalari normalari bilan amalga oshiriladigan ayrim xavfsizlik choralari ijrosini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlarining qabul qilinishi bunga misoldir. Bundan tashqari, agar xavfsizlik jinoyat-protsessual huquq instituti sifatida tushunilsa, ilmiy tadqiqotning alohida yo'nalishi uning tamoyillarini o'rganishga qaratilgan bo'lishi kerak va bu sohani jinoyat-protsessual huquq doirasida tadqiq etish muhim sanaladi.

Shuningdek, bugungi kunda jinoiy odil sudlovni qo'llab-quvvatlovchi shaxslarni himoya qilishning keng xalqaro va milliy tajribasiga qaramay, jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlash muammosi dolzarb bo'lib, bu tadqiqot mavzusining aktualligini belgilaydi.

Xorijiy mamlakatlar olimlaridan M. Shou, N. Masamba Sata, M. Tushi, R. Dobson, M. Borziki, T. Makai, D. Merdok Laura va A. Djokin kabilar mazkur masalada tadqiqotlar olib bormoqda. MDH mamlakatlari olimlaridan N. Tomilova, N. Tixonov, A. Timoshenko, A. Abramov, N. Tomilova, M. Biryukov, A. Galuzin, A. Yepixin, A. Xalikov va boshqalarning mavzuga oid tadqiqot natijalari e'lon qilingan.

Jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlash masalasini yoritishda mualliflik pozitsiyasi ishlab chiqilib, jinoyat protsessida ishtirok etuvchi barcha ishtirokchilarning xavfsizligini ta'minlash chuqur tahlil etilib, muhim xususiyatlari alohida ta'kidlandi. Ushbu maqola xorijiy keng tarqalgan usullarni konseptual, nazariy va amaliy tushunishga qaratilgan. Tadqiqotda ilmiy bilishning tahlil, umumlashtirish, qiyoсий-huquqiy, tizimli, formal-yuridik o'rganish usullaridan foydalanildi.

Olimlarning ta'kidlashicha, so'nggi o'n yillikda uyushgan jinoyatchilikning ta'siri ortgan, jinoyatchilarning tajovuzkorligi va shafqatsizligi kuchaygan. Ularning kasbiylashuvi va, birinchi navbatda, jabrlanuvchi va guvohlar ko'rsatmalarini istisno qilgan holda, sanab o'tilganlarning barchasi dillarning sun'iy "yetishmasligi"ni yaratish orqali jinoyat ishlarini "ichkaridan" "parchalash" yo'lini yuzaga keltirdi [1, 18-b.]. Bularning barchasi hozirgi bosqichda jinoiy odil sudlov sohasida shaxsni himoya qilish samaradorligini oshirishning dolzarbligini belgilaydi. Shu munosabat bilan I.A. Bobra-kov quyidagicha fikr bildiradi: "Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi shaxslarga tajovuz qiluvchi jinoyatlar umumiy jinoyat tarkibining faqat bir qismidir. Shu bilan birga, u o'zining tabiati, subyektlari, jabrlanuvchilari, jinoiy motivi va boshqa xususiyatlari bilan o'ziga xos ahamiyat kasb etadi" [2, 64-b.]. Bundan tashqari, mamlakatimiz olimlarining fikricha, kechikish muammosi odil sudlov ishtirokchilariga tajovuz qilishning turli holatlarida yuzaga kelishini hisobga olish kerak [3, 12–35-b.].

Jinoyatning bunday ko'payishiga davlat tomonidan ta'sir ko'rsatish vositalari boshqa chora-tadbirlar qatori barcha jinoiy protsess ishtirokchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlagan holda, yetarli dalillar olish, jinoyatlarni ochish, aybdorlarni jinoiy javobgarlikka tortish uchun zarur kafolatlarni o'rnatishdan ibo-

rat. Ushbu vositalardan biri jinoiy ish yuritishni osonlashtiradigan davlat himoyasi va ishtirokchilar xavfsizligini ta'minlash choralari tizimidir.

Material va metodlar

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy, empirik tadqiqot, statistik ma'lumotlar tahlili, so'rov o'tkazish kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Turli yillarda ilmiy nashrlar va himoya qilingan dissertatsiyalarda o'rganilayotgan muammoga nisbatan, asosan ikkita atama qo'llanilgan: "davlat muhofazasi" [4, 77–81-b.] va "xavfsizlik" [5].

Jinoyat protsessida shaxsning xavfsiz ishtirok etishini huquqiy tartibga solish muammolarini ko'rib chiqish, birinchi navbatda, bu bilan bog'liq bo'lgan tegishli terminologiyani aniqlashtirishni talab qiladi. Shu bilan birga, ular (atama va ta'riflar) ilmiy ishlarda turlicha ko'rib chiqiladi.

Masalan, professor O.A. Zaysev jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan "davlat muhofazasi" atamasini ishlatadi.

Professor L.V. Brusnitsin protsessda yordam ko'rsatuvchi shaxslarga nisbatan "xavfsizlik" atamasini qo'llaydi [6]. Professor A.Yu. Yepixin esa "xavfsizlik" ta'rifini jarayon ishtirokchilarining yanada keng doirasiga nisbatan ham ishlatadi: nafaqat ish bo'yicha ish yurituvchi, balki boshqa shaxslarga ham. Shu bilan birga, muallif "soha" atamasidan foydalanib, xavfsizlikni nafaqat jinoyat protsessining o'z doirasida, balki uning tugallanishidan oldin va keyin ham ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi [7].

Jinoyat protsessida xavfsizlik muammolarini muhokama qilar ekanmiz, biz "davlat himoyasi" va "xavfsizlik" atamalarini sinonim tushunchalar sifatida ishlatamiz. Ular birgalikda shaxsning zamonaviy jinoyat protsessida xavfsiz ishtirok etishiga qaratilgan yagona jarayonni tashkil qiladi. Jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan ushbu atamalardan ("davlat himoyasi" va "xavfsizlik") jinoyat protsessida (xavfsizlik)

jismoniy shaxsning huquqlari va qonuniy manfaatlarini kafolatlashning yagona jarayonining ikkita muhim tarkibiy qismi sifatida foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday uyg'unlik, bizning fikrimizcha, har ikkala jarayon ham jinoiy odil sudlovni targ'ib qiluvchi va qonuniy manfaatlarini ta'minlaydigan shaxslar tomonidan amalga oshirishning turli mexanizmlarini istisno qilmasdan yoki bir-biriga qarama-qarshi qo'ymasdan birgalikda amalga oshirilishi mumkinligi bilan izohlanadi. Ushbu atamalardan foydalanish "Jabrlanuvchilar, guvohlar va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonunning 1-moddasida ko'zda tutilgan. Shu bilan birga, xavfsizlik choralari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari tizimi, qonun chiqaruvchi davlat himoyasi chora-tadbirlari umumiy tizimning kichik guruhi sifatida qoraladi.

Jinoyat protsessida davlat himoyasi va shaxs xavfsizligini ta'minlash vazifasi davlatning vaqtinchalik huquqni qo'llash funksiyasidan iborat bo'lib, u davlat manfaatlarining oqilona muvozanatiga erishish, jinoyatlarni ochish, aybdorni jinoiy javobgarlikka tortish va unga adolatli jazo tayinlash, shu bilan birga, jinoyat protsessi ishtirokchilarining (ularning qarindoshlari, yaqin shaxslarining) qonuniy manfaatlarini ta'minlash, jinoiy sudlovni amalga oshirishga ko'maklashish uchun tegishli shart-sharoitlar yaratishda ifodalanadi.

Davlat muhofazasi va xavfsizligi jarayonining mazmuni, shuningdek, konsepsiyasi turli mualliflar tomonidan turlicha ko'rib chiqiladi. Ushbu jarayonni jinoiy hodisa yoki uning institutining huquqiy prinsipi sifatida ko'rib chiqishga to'g'ri keladi.

Mustaqil huquqiy jinoyat-protsessual prinsip sifatida jinoyat protsessida ko'mak beruvchi shaxslar xavfsizligini ta'minlash professor L.V. Brusnitsin tomonidan ko'rib chiqilgan [8, 102–110-b.]. Olim, xususan, inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilish, uning mustaqilligini alohi-

da jinoyat-protsessual prinsip sifatida aslash tamoyilining elementi sifatida jarayon ishtirokchilarining xavfsizlik huquqini kiritish yetarli emasligini qayd etadi. Shu bilan birga, u jinoiy jarayonning prinsipi sifatida himoyalangan shaxslarning xavfsizligini tan olish uchun barcha zaruriy belgilar mavjudligini ko'rsatadi: jarayonning barcha bosqichlarida harakat qilish; mustaqil tarkib; butun jarayon uchun asos bo'lish; qonun normalarida ifodalanish; ustunlik (boshqa tamoyillardan kelib chiqmagan). Haqiqatan ham, bu belgilarning barchasi yordam ko'rsatadigan jinoiy protsess ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash jarayoniga taalluqlidir. Shu bilan birga, jinoyat protsessi sohasida shaxs xavfsizligi boshqa mualliflar tomonidan prinsip sifatida ko'rib chiqilgan [9, 139–145-b.].

N.S. Tomilova shaxsiy xavfsizlikni huquqiy institut sifatida baholaydi va "bu institut huquqni qo'llash amaliyoti uchun nisbatan yangi bo'lib, ko'plab muammolar yuzaga keladi, ularning o'z vaqtida va to'g'ri hal etilishi jinoyat protsessida shaxs huquqlarini himoya qilish samaradorligini belgilaydi", deb ta'kidlaydi. Shuningdek, u jinoyat protsessi ishtirokchilarining davlat himoyasi instituti tamoyillarini belgilab bergan [11].

Bizning fikrimizcha, xavfsizlikning ta'minlash mulki jinoyat-protsessual prinsip sifatida hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi va amalga oshirilmaydi, chunki prinsip faqat ma'lum bir tarmoq doirasida ishlaydi, ayrim tarmoqlararo prinsiplar, masalan, qonuniylik, oshkoralik prinsipi bundan mustasno.

Shu munosabat bilan biz protsess ishtirokchilarining jinoyat-protsessual xavfsizligini ko'p tomonlama, ziddiyatli, tarmoqlararo va fanlararo xususiyatga ega bo'lgan huquqiy hodisa sifatida ko'rib chiqishni maqsadga muvofiq deb bilamiz.

Tarmoqlararo jinoyat-protsessual institut sud amaliyotining boshqa sohalari normalari bilan bog'liq va shaxsning xavfsiz ishtirok etishi uchun xalqaro standartlarga asoslangan

jinoyat protsessida shaxs xavfsizligi jinoyat protsessining barcha bosqichlarida o'z ta'sirini ko'rsatadigan jinoyat-protsessual qoidalar majmuyi sifatida tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasining "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunida belgilangan davlat himoyasi choralari protsessual xususiyatga ega bo'lib, amaldagi ichki jinoyat-protsessual xarakterdagi normalar bilan bevosita tartibga solinmaydi. Shu munosabat bilan bizning e'tiborimizni, birinchi navbatda, Jinoyat-protsessual kodeksi normalari bilan tartibga solinadigan jinoyat-protsessual xavfsizlik choralari tizimi jalb qiladi. Shu bilan birga, avval aytib o'tganimizdek, xavfsizlikni ta'minlash jarayoni murakkab va tarmoqlararo xususiyatga ega bo'lib, shu sababli ushbu tadqiqotda jinoyat protsessi bilan bevosita bog'liq bo'lgan davlat himoyasi choralariga ham murojaat qilamiz.

Hozirgi vaqtda jinoiy odil sudlov sohasida muhim ilmiy bilimlar to'plandi; davlat himoyasining individual choralarini tartibga soluvchi va jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlovchi ko'plab qonunlar va huquqiy hujjatlar qabul qilindi; amaldagi jinoyat-protsessual qonunchiligiga jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi; huquqni muhofaza qilish organlarining huquqni qo'llash amaliyotida ijobiy tajriba yuzaga keldi.

Ushbu sabablar jinoiy odil sudlov sohasida shaxsga xavfsiz yordam ko'rsatish bilan bog'liq muammolar majmuasini o'rganishga yangicha qarash zarurligini keltirib chiqaradi.

Jinoyatga qarshi kurashning ko'plab huquqiy usullari orasida aybdorlik (aybsizlik)ni aniqlashning asosiy huquqiy vositalaridan biri milliy jinoyat-protsessual qonunchilikdir. U jinoyat protsessining maqsadiga erishish uchun zarur va yetarli shart-sharoitlar yaratadi.

Fuqarolarning jinoyat protsessida xavfsiz ishtirok etishi uchun zarur va yetarli shart-sharoitlarni ta'minlash muammosi so'nggi bir necha o'n yilliklar davomida nafaqat jinoyat-protsessual, balki kriminologiya, jinoyat huquqi, huquq nazariyasi va boshqa sohalarda ham mahalliy olimlar orasida ilmiy qiziqish uyg'otmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligi huquqiy hodisa sifatida ko'p tomonlama, qarama-qarshi va tarmoqlararo, fanlararo xarakterga ega. Masalan, himoyalangan shaxsni yangi yashash joyiga ko'chirish kabi xavfsizlik chorasini amalga oshirish nafaqat jinoiy-protsessual qoidalar, balki "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunda uy-joy mulkdorligi, uy-joy qonunchiligi va boshqalarda belgilangan ta'riflarni ham qo'llashni talab qiladi.

Bundan tashqari, amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksi jinoyat protsessida bir qator umumiy va maxsus xavfsizlik choralarini o'z ichiga oladi. Bu choralar ham sudgacha, ham sud tartibida amalga oshirilishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy jinoyat protsessida davlat himoyasi va shaxs xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy nazariy modeli muayyan majburiy komponentlar (tushunchalar)ni o'z ichiga olishi kerak.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarini himoya qilish tamoyillari va ularni amalga oshirish nuqtayi nazaridan ular xalqaro tajriba va jinoyat protsessi ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlash institutini tartibga soluvchi xorijiy qonun hujjatlari asosida ilmiy ishlarda keng o'rganilgan. Ularning barchasi inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini kafolatlaydigan xalqaro va milliy huquqning huquqiy asosiy manbalariga tayanadi.

"Shaxs va fuqaro sifatida shaxsiy xavfsizlik" tushunchasi XX asrda G'arb dunyosida shakllangan va xalqaro huquqiy hujjatlar tufayli erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi kontekstida qo'llanadi [12]. 1997-yilda

Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan Amsterdam shartnomasi transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurashishga qaratilgan Yevropa davlatlarining huquq-tartibot idoralari va institutlari o'rtasidagi hamkorlik asosida erkinlik, xavfsizlik va adolat hududini belgilab berdi [13]. Shaxsiy xavfsizlik sivilizatsiyalashgan jamiyatning asosiy qadriyati bo'lib, u tabiiy, ajralmas huquq sifatida qabul qilinadi. Jinoiy sudlov sohasida shaxs xavfsizligi tayanch huquqiy institut bo'lib, davlat tomonidan xavfsizlik choralarini ta'minlash, shuningdek, jinoyatlar va boshqa noqonuniy tajovuzlardan himoya qilishda namoyon bo'ladi.

Jinoyat-protsessual sohada xavfsizlik konsepsiyasiga oid ilmiy qarashlarni tahlil qilib, biz shunday xulosaga keldikki, u "tergov va protsessual harakatlarni amalga oshirish, Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlangan tamoyillar, huquqiy himoya vositalarini ishlab chiqish va huquqni qo'llash bosqichida jarayonning maqsadiga erishish uchun qoidalarini qo'llashga qaratilgan tashqi va ichki noqonuniy ta'sirlardan himoya qilishning huquqiy, tashkiliy va boshqa vositalari tizimining mavjudligi va ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi".

Tadqiqot davomida biz nafaqat qonunda (Jinoyat-protsessual kodeksi) belgilangan holatlar tufayli jinoyat protsessining ishtirokchisiga aylangan, balki unga qarshi namoyon bo'ladigan salbiy jismoniy yoki ruhiy ta'sir natijasida xavfli holat, ya'ni qandaydir zarar, baxtsizlikka sabab bo'la oladigan sharoit (hayotiy vaziyat)ga tushib qolgan shaxs xavfsizligi mavzusiga to'xtalamiz. Xavfli vaziyatga tushib qolgan shaxs o'z xavfsizligini ta'minlashi, unga qilingan har qanday noqonuniy ta'sirdan himoyalaniishi kerak. Shuning uchun biz "xavfsizlik maqsad sifatida jamiyatning barqaror rivojlanishi maqsadi bilan mos keladi" degan fikrga qo'shilamiz. Agar biz xavfsizlikni ijtimoiy me'yor deb hisoblasak, bu ma'noda u ijtimoiy qadriyat sifatida ishlaydi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Shaxs xavfsizligini ta'minlash bo'yicha huquqiy munosabatlarning subyektlari quyidagilar:

a) xavfli holatda bo'lgan, shu jumladan, tahdidlar qaratilgan shaxs;

b) inson va fuqaro xavfsizligini ta'minlashni o'z organlari orqali ifodalovchi davlat.

Bunday munosabatlarning mazmuni ushbu subyektlarning huquq va majburiyatlari bo'lib, ular xavf holatida bo'lgan shaxs o'z hayotiy manfaatlarini davlat tomonidan turli tahdidlardan himoya qilish va davlat ularni bartaraf etish uchun o'z imkoniyatlariga mos keladigan tegishli choralarni ko'rish huquqiga ega bo'lishidan iborat. Shu bilan birga, xavfli holatga tushib qolgan shaxs tegishli davlat organiga tahdidlar to'g'risida o'z ixtiyorida bo'lgan barcha ma'lumotlarni taqdim etishi va ularni bartaraf etishi yoki vaziyatni yumshatish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlarga ko'maklashishi shart.

Jinoyat protsessida ishtirok etish bilan bog'liq tahdidlarni qabul qilgan va xavfli holatga tushib qolgan, xavfsizlikka muhtoj bo'lgan shaxs O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini butun jarayon davomida noqonuniy ta'sirdan himoya qilishni kafolatlaydigan qonuniy va boshqa vositalar bilan ta'minlanishi shart. Shu bilan birga, bizning fikrimizcha, jinoyat-protsessual qonunchilikning nomukammalligi, undagi bo'shliq va ziddiyatlar, jinoyat protsessi ishtirokchilarining ushbu huquq va manfaatlari buzilishi ularning xavfsizligiga tahdid bo'lishi ham mumkin.

Xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq chora-tadbirlar kompleksining xilma-xilligini tashkiliy, texnik va profilaktika xarakteri bo'yicha tasniflashimiz mumkin.

V.N. Kudryavsev ta'kidlaganidek, "tashkiliy choralarni jamoatda ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan odamlar faoliyatini to'g'ri muvofiqlashtirish bilan o'z vazifalari-

ni bajarishda nazoratsiz beparvolikni istisno qiladigan va shu bilan ushbu obyektida jinoyat (noqonuniy harakatlar) sodir etishni qiyinlashtiradigan yoki imkonsiz qiladigan choralar" [14, 308-b.] sifatida tushunish kerak.

Tashkiliy xavfsizlik choralari huquqiy, boshqaruv yoki texnik xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Huquqiy xususiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlar, birinchi navbatda, ularni qonunchilik bilan tartibga solishning sifat holati bilan belgilanadi; boshqaruv xarakteridagi chora-tadbirlar – tegishli davlat organlarining to'g'ri tuzilmaviy va tashkiliy holati hamda aniq huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy va ma'naviy darajasi; texnik xarakterdagi chora-tadbirlar, ularning barcha xilma-xilligi bilan, asosan qo'riqlanadigan obyektlarga mumkin bo'lgan tajovuzlarning oldini olishga qaratilgan bo'lib, bunday tajovuzlar sodir etilganda, ularning oqibatlarini zararsizlantirish va ularni bartaraf etishga hissa qo'shishga chaqiriladi.

Yuqorida qayd etilgan ta'minlash choralari xavfsizligini tushunish va ularni jinoyat-protsessual sohada tasniflash bo'yicha loyihalashtirib, shuni ta'kidlash mumkin, ijtimoiy munosabatlarning ushbu sohasidagi xavfsizlik shaxsning ijtimoiy qadriyatlariga har qanday tajovuzlardan uning ishtirokchilarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va to'liq amalga oshirish qonun bilan kafolatlanadi (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va unga asoslangan maxsus normativ-huquqiy hujjatlar) va nafaqat jinoyat-protsessual qonunchilik, balki ushbu yo'nalishdagi alohida xususiyatga ega qonunchilik, idoraviy hujjatlarda ham belgilangan zarur va yetarlicha xavfsizlik choralarini o'z vaqtida bartaraf etish va qo'llash orqali tegishli organlar timsolida davlat tomonidan ta'minlanadi.

Vakolatli organlar tomonidan xavfsizlik choralarini amalga oshirish biz tomoni-

mizdan quyidagi bosqichlardan iborat tizim sifatida taqdim etiladi:

a) axborot tashuvchilardan tegishli ma'lumotlarni olish va tegishli tekshirish orqali mumkin bo'lgan xavf manbalarini aniqlash;

b) xavf manbalari, chiquvchi tahdid darajasi, shuningdek, bunday tahdidning manzili-ni hisobga olgan holda xavfsizlik choralari-ni tanlash;

d) tanlangan xavfsizlik choralari-ni aniq tashkiliy, protsessual-huquqiy va boshqa harakatlar orqali amalga oshirish;

e) jinoyat protsessi ishtirokchilariga davlat muhofazasi subyektiga aylangan xavf bartaraf etilgandan keyin ularga yetkazilgan ma'naviy, jismoniy va moddiy zararni qoplash;

f) muhofaza qilinadigan obyektlar (jismoniy va yuridik shaxslar) xavfsizligini ta'minlash bo'yicha profilaktika choralari-ni ishlab chiqish va amalga oshirish.

O'rganilayotgan sohada shaxs xavfsizligini ta'minlashning barcha tartibi huquqni muhofaza qilish va sud organlarining "jinoyatlarni hal qilishda manfaatlarining oqilona muvozanatiga erishish, jinoyatchini jinoiy javobgarlikka tortish, shu bilan birga, jinoyatchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni ta'minlash [15, 24-b.]" bo'yicha harakatlarini o'z ichiga olganligini payqash qiyin emas. Bunday chora-tadbirlarning inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi konstitutsiyaviy asoslarga qat'iy va so'zsiz rioya qilgan holda amalga oshirilishi davlat, uning tegishli organlari oldiga qo'yiladigan zarur talablardan biri sifatida belgilandi. Ishtirokchilar uchun jinoyat protsessida xavfsiz shart-sharoitlarni ta'minlash bo'yicha huquqiy norma kengaytirildi. Shu o'rinda biz buni prinsip sifatida belgilashni taklif qilamiz.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining shaxsiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ilmiy qoida protsessual olimlar tomonidan muhim

alohida tarmoqlararo institut sifatida tan olingan va jinoyat protsessual prinsipining zarur va o'ziga xos xususiyatlariga ega, xususan:

1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat organlari tomonidan vakillik qiluvchi davlatning inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlash majburiyati to'g'risidagi bayonotlariga asoslanadi;

2) tayanch xalqaro huquqiy institut bo'lib, davlat tomonidan ta'minlanadi;

3) jinoyatlardan jabrlangan shaxslar va tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni nazarda tutgan holda jinoyat protsessining maqsadi bilan bevosita bog'liq bo'ladi;

4) jinoyat protsessining barcha bosqichlarida ishtirok etadi va bu orqali majburiy va kafolatlangan bajarilishni anglatadi;

5) ijtimoiy jihatdan shartlangan, chunki u shaxs manfaatlari, uning xavfsizligiga ta'sir qiladi;

6) eng muhim insoniy qadriyatlar (hayot, sog'liq, mulk)ning davlat tomonidan muhofaza qilinishini kafolatlaydi;

7) fuqarolik huquqiy ongini shakllantirishda tarbiyaviy va profilaktik jihatga ega.

O'zbekiston Respublikasining tegishli normativ-huquqiy hujjatlarida, xususan, amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan tartibda va shaklda davlat tomonidan tashkil etilgan va amalga oshiriladigan jinoyat-protsessual faoliyatning o'ziga xos huquqiy munosabatlarini (jinoyat-protsessual) keltirib chiqaradi. Uning ajralmas xususiyati barcha holatlarda ma'lum bir ishtirokchi (subyekt) sanaladi: davlat organlari, mansabdor shaxslar, yuridik va jismoniy shaxslar va h.k. Bunday holda, bir tomon, albatta, davlat tegishli organ hisoblanib, u jinoyat protsessida ishtirok etuvchi barcha shaxslarni himoya qilishga majburdir.

Jinoyat-protsessual munosabatlarning subyekt sifatida jinoyat protsessining har

bir ishtirokchisiga tegishli jinoyat-protsessual normalarda ma'lum protsessual huquq va majburiyatlar beriladi hamda ular mustaqil protsessual va huquqiy maqomga ega bo'ladi (tergovchi, jabrlanuvchi, guvoh, ayblanuvchi va boshqalar) [16]. Bizning fikrimizcha, muayyan funksiyalar yoki yordamchi rol bajaradigan jinoyat protsessining ishtirokchilari nafaqat Jinoyat-protsessual kodeksining 270-moddasida keltirilgan subyektlar, balki boshqa jinoyat-protsessual normalarda ham ishtirok etadigan subyektlar hisoblanishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi [17] Qonuni ning 4-moddasida bunday ishtirokchilarga ishora qilishi va ularning protsessual holatini oshkor qilishini hisobga olib, ushbu moddaning tegishli bandlariga murojaat qilamiz: yaqin shaxslar (1-band), yaqin qarindoshlar (1-band), qonuniy vakillar (4-band) va ekspert (7-band).

Jinoyat-protsessual kodeksining 270-moddasida va O'zbekiston Respublikasi "Jabrlanuvchilarni, guvohlarni va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunining 4-moddasida ko'rsatilgan qaydlarga qo'shimcha ravishda, ishtirokchining protsessual holati yuzasidan guvohning advokati xavfsizlik choralari qo'llanishi mumkin bo'lgan shaxslarga ham berilishi lozim. Qonun chiqaruvchi ularni Jinoyat-protsessual kodeksida tegishli ravishda belgilab o'tishi kerak. Bu masalada huquqiy izchillik talab etiladi, chunki ilmiy ishlanmalar va sud amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, davlat himoyasini amalga oshirish muammolari nafaqat yuqorida ko'rsatilgan shaxslar, balki Jinoyat kodeksida bevosita e'lon qilingan ishtirokchilarga ham tegishlidir.

Xulosalar

Ko'rib chiqilayotgan qoidaning muhim xususiyatlarini hisobga olgan holda aytish mumkinki, uni "jinoyat protsessi ishtirok-

chisining xavfsizligini ta'minlash" nomli jinoyat-protsessual prinsip sifatida ajratib ko'rsatish uchun barcha asoslar mavjud. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, prinsiplar jinoiy jarayonning asosiy qoidalarini bir-lashtiradi va nafaqat mansabdor shaxslar, balki ushbu o'tkir ijtimoiy jarayonning barcha ishtirokchilari uchun dasturilamal bo'lib xizmat qiladi, ularning huquqiy ongini shakllantiradi.

Alohida ajratib ko'rsatilayotgan va taklif qilinayotgan tamoyil jinoyat-protsessual prinsiplarga xos bo'lgan barcha xususiyatlarga ega bo'lganligi sababli uni qonunchilik darajasida Kodeksda mustahkamlashni taklif qilamiz. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 270¹-moddasi quyidagi mazmunda to'ldirilishi lozim: "Agar jinoyat protsessi ishtirokchisiga, shuningdek, uning yaqin qarindoshlariga yoki unga yaqin shaxslarga qotillik, zo'ravonlik, yo'q qilish yoki zarar yetkazish bilan tahdid qilinganligi to'g'risida haqiqiy dalillar mavjud bo'lsa, sud, prokuror, tergov organi boshlig'i, tergovchi yoki surishtiruv bo'linmasi boshlig'i, surishtiruvchi o'z vakolatlari doirasida qonun hujjatlarida nazarda tutilgan holda, albatta, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini cheklovchi xavfsizlik choralari faqat sud qarori asosida qo'llanilishini hisobga olgan holda ularning saqlanishini ta'minlaydi".

Umume'tirof etilgan jinoyat-protsessual tamoyillari, jumladan, "Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash" yangi prinsipini o'z mazmuniga to'liq ijtimoiy yo'naltirganligidan dalolat beradi. Inson va fuqaroning erkinliklari va qonuniy manfaatlari, albatta, asosiy jinoyat-protsessual qonun – Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlangan bo'lishi va jinoyat protsessi sohasidagi barcha davlat faoliyatini boshqarishi orqali muayyan mansabdor shaxsning har bir harakatini, xususan, xavfsizlik choralari qo'llash jarayonida tartibga soladi.

REFERENCES

1. Babkina Ye.V. Obespecheniye bezopasnosti svideteley pri proizvodstve predvaritelnogo rassledovaniya po UVPK RF [Ensuring the safety of witnesses during the production of a preliminary investigation according to the UVPK of the Russian Federation]. PhD thesis. Vladimir, 2009, p. 18.
2. Bobrakov I.A. Okhrana uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva: kriminologicheskiye i ugolovno-pravovyye aspekty [Protection of participants in criminal proceedings: criminological and criminal law aspects]. *Zakon i pravo – Law and Law*, Moscow, YUNITI-DANA Publ., 2005, p. 64.
3. Tulaganova G.Z., Matmurotov A.R., Mavlanov K.T. Jinoyat protsessida shaxs xavfsizligini ta'minlash [Ensuring personal safety during criminal proceedings]. Tashkent, TSUL Publ., 2016, pp. 12–35.
4. Yepikhin A.Yu. Gosudarstvennaya zashhita sub'yektiv ugolovnogo protsessa [State protection of the subjects of the criminal process]. *Bulletin of Scientific Works of the Nizhnekamsk branch of the Moscow Humanitarian and Economic Institute. Ser. 4: Fighting Crime*, Nizhnekamsk, Nizhnekamsk branch of MHEI, 2002.
5. Brusnitsyn L.V. Pravovoye obespecheniye bezopasnosti lits, sodeystvuyushikh ugolovnomu pravosudiyu: vremennoy i sub'yektivnyy aspekty [Legal security of foxes, facilitating criminal law: temporal and subjective aspects]. *State and Law*, 1996, no. 9, p. 82.
6. Brusnitsyn L.V. Teoretiko-pravovyye osnovy i mirovoy opyt obespecheniya bezopasnosti lits, sodeystvuyushhikh ugolovnomu pravosudiyu [Theoretical and legal foundations and world experience in ensuring human security, contributing to criminal justice]. Doctor's degree dissertation. Moscow, 2002.
7. Yepikhin A.Yu. Kontseptsiya obespecheniya bezopasnosti lichnosti v sfere ugolovnogo sudoproizvodstva [The concept of ensuring the security of the individual in the field of criminal justice]. Doctor's degree dissertation. Syktyvkar, 2004.
8. Brusnitsyn L.V. Obespecheniye bezopasnosti lits sodeystvuyushhikh ugolovnomu pravosudiyu: rossiyskiy, zarubezhnyy i mezhdunarodnyy opyt XX veka (protseessualnoye issledovaniye) [Ensuring the safety of foxes to promote criminal justice: Russian, foreign and international experience of the twentieth century (procedural study)]. Moscow, Yurlitinform Publ., 2001, pp. 102–110.
9. Yepikhin A.Yu. Institut bezopasnosti uchastnikov ugolovnogo protsessa: sravnitelnyy analiz zakonodatelstva zarubezhnykh stran [Institute for the Safety of Participants in the Coal Process: Comparative Analysis of the Legislation of Foreign Countries]. *Actual Problems of Economics and Law*, 2008, no. 1 (5), pp. 139–145.
10. Tomilova N.S. Printsipy gosudarstvennoy zashhity poterpevshikh i svideteley: aktualnost i problemy [Principy gosudarstvennoy protection poterpevshix i svideteley: aktualnost i problems]. *Business Security*, 2008, no. 3.
11. Tomilova N.S. Printsipy gosudarstvennoy zashhity poterpevshikh, svideteley i inyykh uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva [Principles of state protection of survivors, witnesses and participants in criminal proceedings]. PhD thesis. Moscow, 2009, p. 4.
12. Convention for the Protection of Human Rights and the Fundamentals of Freedom: concluded in Rome. 1950.
13. Biryukov M.M. Yevropeyskoye pravo: do i posle Lissabonskogo dogovora [European Law: Before and After the Treaty of Lisbon]. Moscow, 2013.
14. Kudryavsev V.N. Strategiya borby s prestupnostyu [Strategy borby s prestupnostyu]. Moscow, 2003, p. 308.

15. Yepikhin A.Yu., Mishin A.V. Obespecheniye bezopasnosti lits, sodeystvuyushhikh ugolovnomu sudoproizvodstvu [Ensuring the safety of foxes, facilitate the fixing of criminal proceedings]. Kazan. 2018, p. 24.

16. Zaysev O.A. Konsepsiya gosudarstvennoy zashhity uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva v Rossiyskoy Federatsii [Concept of state protection of participants in criminal proceedings in the Russian Federation]. *Bulletin of the Orenburg State University*, 2006, no. 6, pp. 77–81.

17. Yepikhin A.Yu. K voprosu o bezopasnosti zashhishhayemykh lits v ugolovnom protsesse [On the issue of the safety of protected foxes in criminal proceedings]. *Russian Investigator*, 2002, no. 2, p. 14.

18. Brusnitsyn L.V. Obespecheniye bezopasnosti uchastnikov protsessa: vozmozhnosti i perspektivy razvitiya UPK [Ensuring the safety of participants in the process: opportunities and prospects for the development of the Code of Criminal Procedure]. *Russian Justice*. 2003, no. 5.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 2-SON

VOLUME 3 / ISSUE 2 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.1.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 29.04.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 19.

TDYU tipografiyasida chop etildi.